

ANTONINA KOZYRSKA ▶▶

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wyzwania w sferze wyznaniowej w koncepcji bezpieczeństwa narodowego Ukrainy po rewolucji godności

The challenges in the confessional sphere in a concept of national security of Ukraine after the Revolution of Dignity

Abstract

The new concept of the national security of Ukraine after the Revolution of Dignity considered the challenges in the confessional sphere as well. They were considered as a part of humanitarian or cultural security. The threatening in this industry was mostly regarded as the result of “soft” instruments of Russia’s impact on the Ukrainian society, particularly in the Crimea and Donbass areas, which are not controlled by Kiev. Such an activity was aimed at fomenting of religious grounds and inter-confessional and social conflicts. This led to the strengthening of separatism, the destabilization of the internal situation and the depreciation of the international image of Ukraine. Considering such threatening, the main tasks were: to neutralize Russian propaganda within the country and abroad through the UOC-MP and the ROC, to oppose to anti-Ukrainian activity of quasi-Church organizations, to improve the legislation and the communication between religious associations, the state and society, to harmonize the inter-ethnic relations, and to increase the level of religious tolerance. As the necessary means of limiting the Russian presence in the humanitarian sphere, the building of Ukrainian Local Orthodox Church was the priority challenge.

Keywords: Ukraine, national security, humanitarian security, religious security

Вызовы в конфессиональной сфере в концепции национальной безопасности Украины после Революции достоинства

Аннотация

Новая концепция национальной безопасности Украины после Революции достоинства учитывала также вызовы в конфессиональной сфере. Они рассматривались как составляющая гуманитарной или культурной безопасности. Угрозы в этой отрасли чаще всего расценивались как эффект „мягких” инструментов влияния России на украинское общество, особенно на неподконтрольных Киеву территориях Крыма и Донбасса. Целью таких действий являлось разжигание вражды на этно-религиозной почве и провоцирование межконфессиональных и социальных конфликтов. Это вело к укреплению сепаратизма, дестабилизации внутренней ситуации и девальвации международного имиджа Украины. Ввиду таких угроз как главные задачи ставились: нейтрализация внутри страны и за границей российской пропаганды через УПЦ МП и РПЦ, противодействие антиукраинской деятельности квазицерковных организаций, усовершенствование законодательства и коммуникации между религиозными объединениями, государством и обществом, гармонизация межконфессиональных отношений, повышение уровня религиозной толерантности. Приоритетным вызовом определялось строительство Украинской Помесной Православной Церкви как необходимое средство ограничения российского присутствия в гуманитарной сфере.

Ключевые слова: Украина, национальная безопасность, гуманитарная безопасность, религиозная безопасность

W ostatnich dekadach obserwuje się wzrost oddziaływania czynnika religijnego na procesy społeczno-polityczne. Jak stwierdza Maria Marczevska-Rytko (2010, s. 11) „religia jawi się obecnie jako jedna z głównych zmiennych warunkujących idee, zjawiska i procesy polityczne zarówno w skali poszczególnych państw, jak i w skali globalnej”. Ze względu na swą naturę sfera *sacrum* może być obszarem utrwalania pokoju i tolerancji w społeczeństwie. Z drugiej strony, w połączeniu z czynnikiem etnicznym lub politycznym może generować lub wzmacniać konflikty zarówno wewnątrz kraju, jak i na zewnątrz (Zenderowski, 2011, s. 10, 216–234). Religia i Kościół mogą zatem stanowić płaszczyznę tak integracji, jak i dezintegracji społecznej (McGuire, 2012, s. 237–263), pełnić funkcję identyfikującą wspólnoty narodowej (Palczyński, 2007, s. 75) lub mobilizującą (Curanović,

2010, s. 41, 43), szczególnie w sytuacjach kryzowych. Z tej perspektywy czynnik religijny może stanowić przedmiot badań w odniesieniu do kategorii bezpieczeństwa narodowego.

Równocześnie charakter współczesnych konfliktów determinuje rozszerzenie pojęcia bezpieczeństwa narodowego. Coraz powszechniejsze staje się ujęcie, które nie zawęża tej kategorii do aspektów militarnych, politycznych, gospodarczych czy energetycznych. W systemie bezpieczeństwa większą uwagę zaczyna się zwracać na wymiar ludzki pozwalający dostrzec znaczenie człowieka jako podmiotu bezpieczeństwa narodowego. W ukraińskim dyskursie politycznym i naukowym duchowa strona życia jednostki i społeczeństwa stanowi element szeroko pojętej sfery ludzkiej (ukr. *гуманітарна*, ang. *humanitarian*) bezpieczeństwa narodowego. Polityka państwa w tym zakresie jest skierowana na obronę praw i wolności człowieka, wartości społeczeństwa obywatelskiego oraz żywotnych interesów narodowych, w tym kulturowych, duchowo-religijnych, oświatowo-naukowych, od zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych. Ma ona zapewnić zachowanie specyfiki narodowej, czyli historii, kultury, tradycji religijnej, zwyczajów (Чупрій, 2013, s. 36, 39). Rzadziej aspekt religijny bezpieczeństwa narodowego jest na Ukrainie łączony z kategorią bezpieczeństwa kulturowego, na przykład w odróżnieniu od Polski (Czaja, 2013, s. 80). W ostatnich latach w literaturze pojawiają się próby wyodrębnienia kategorii bezpieczeństwa religijnego (Harbatski, 2015; Chodak, 2015; Шаправський, 2010).

Wydarzenia na Ukrainie, zapoczątkowane przez Euromajdan i rewolucję godności, zmusiły nowe elity polityczne i intelektualne tego kraju do zweryfikowania dotychczasowej koncepcji bezpieczeństwa narodowego. Miała ona uwzględniać nowe wyzwania wiążące się z aktualnymi zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi państwa. Priorytetowym celem stawało się wewnętrzne skonsolidowanie wspólnoty narodowej, w tym poprzez wspólny system wartości i wspólną pamięć historyczną. Nawet przed 2013 r. nie było to zadanie łatwe, gdyż Ukraina jest krajem pluralistycznym pod względem etnicznym, językowym i wyznaniowym. Dominującą religią jest tu chrześcijaństwo, reprezentowane przez Cerkiew prawosławną, Kościół katolicki obrządku greckiego i rzymskiego, Kościoły i wspólnoty protestanckie. Funkcjonują także gminy żydowskie, muzułmańskie, wspólnoty nowych ruchów religijnych. Po 1991 r. konflikty na tle religijnym nie raz bywały źródłem napięć społecznych i komplikowały relacje związków

wyznaniowych z państwem. Szczególnie złożona sytuacja powstała w Cerkwi prawosławnej na Ukrainie, w wyniku której w połowie lat 90. ubiegłego wieku ukształtowały się trzy odrębne jurysdykcje kościelne: Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM), Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego (UCP PK) i reaktywowana Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna (UACP). Dwie ostatnie nie są uznawane za kanoniczne przez pozostałe autokefaliczne Kościoły prawosławne na świecie (Kozyska, 2014, s. 163–237).

Podstawy ukraińskiej koncepcji polityki bezpieczeństwa tworzy Strategia bezpieczeństwa narodowego Ukrainy. W chwili wybuchu rewolucji godności obowiązywała wersja dokumentu zatytułowana *Ukraina w zmieniającym się świecie*, zatwierdzona przez prezydenta Wiktora Janukowycza 8 czerwca 2012 r. Strategia jedynie sygnalizowała problem zagrożeń w sferze wyznaniowej, a utrwalenie wartości duchowych i ochronę różnorodności etniczno-kulturowej społeczeństwa ukraińskiego zaliczała do żywotnych interesów państwa. Usuwanie zaś barier o charakterze kulturowym i wyznaniowym w celu wzmocnienia w nim jedności, w oparciu o europejskie wartości demokratyczne, uznawała za jedno z kluczowych zadań polityki bezpieczeństwa w wymiarze wewnętrznym. Wśród zdiagnozowanych problemów systemowych lokalizowała brak stosownej reakcji instytucji państwowych na problemy w sferze stosunków wyznaniowych. Zapobieganie propagandzie ekstremizmu, ksenofobii i nietolerancji religijnej miało natomiast sprzyjać likwidowaniu dysproporcji w sferze społeczno-humanitarnej (Литвиненко, 2011, s. 5–16).

Założenia Strategii często nie przekładały się na jej efektywność, gdyż w okresie rządów Wiktora Janukowycza koncepcja bezpieczeństwa narodowego miała w dużej mierze charakter deklaracyjny. Nie była ona wyrazem rzeczywistej troski o zapewnienie bezpieczeństwa państwa z uwzględnieniem zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych czynników (Стемпневски, 2012, s. 282). Dowodem może być postawa samego prezydenta, który otwarcie faworyzował UCP PM i unikał kontaktów z przywódcami innych związków wyznaniowych, w tym na forum Wszchukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych (WRKiOR). Uczynienie z UCP PM Kościoła quasi-państwowego, wcześniej mocno angażującego się w procesy polityczne kraju i instytucjonalnie zależnego od patriarchy moskiewskiej, dodat-

kowo antagonizowało stosunki wyznaniowe na Ukrainie (Kozyrska, 2014, s. 269–272).

Nowa Strategia bezpieczeństwa narodowego Ukrainy, obowiązująca do 2020 r., została podpisana już przez nowego prezydenta Ukrainy Petra Poroszenkę 26 maja 2015 r. Zawartość dokumentu zdominowały priorytety dotyczące obrony suwerenności i integralności terytorialnej kraju, zapewnienia mu pokojowej przyszłości, wzmocnienia potencjału obronnego kraju oraz bezpieczeństwa energetycznego i informacyjnego. Owa specyfika może tłumaczyć brak rozwinięcia tu, w odróżnieniu od wymienionych obszarów priorytetowych, głównych kierunków polityki państwa w dziedzinie bezpieczeństwa ludzkiego, z jego komponentem religijnym. Wymienia tylko wśród aktualnych zagrożeń działania skierowane na wzniesienie wrogości wyznaniowej i etnicznej (*Стратегія ...*, 2015).

Konceptualizacja strategii bezpieczeństwa narodowego Ukrainy w zmienionych realiach społeczno-politycznych wymagała ponadto rewizji Doktryny wojennej Ukrainy. We wrześniu 2015 r. Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy (RNBOU) przyjęła jej trzecią wersję. Dokument skupiał się na aktualnych zagrożeniach militarnych, których główne źródła lokalizowano na terenie Federacji Rosyjskiej. Państwo to zostało sklasyfikowane jako wrogie i jest to pierwszy przypadek, kiedy w podobnym dokumencie Ukraina wymieniła konkretny kraj jako przeciwnika. W odróżnieniu od Strategii z 2015 r. dokument rozszerzał obszar występowania niebezpieczeństw w sferze religijnej wiążących się z zaostrzeniem stosunków wyznaniowych i etnicznych. Zjawisko może dotyczyć całego kraju, niektórych regionów lub skupisk mniejszości narodowych. Czynniki te są kwalifikowane nie jako aktualne zagrożenia wojenne, lecz jako „wyzwania wojskowo-polityczne, które mogą przerodzić się w ryzyko użycia siły militarnej przeciw Ukrainie” (*Указ Президента...*, 2015). Takie ujęcie uzasadnia wyznaczenie zadań ukraińskiej polityki wojskowej w najbliższej perspektywie blisko- i średnioterminowej. Polegałyby one na skutecznej neutralizacji wpływów informacyjno-psychologicznych obcych państw, skierowanych na prowokowanie konfliktów wyznaniowych i etnicznych. Inspirowanie działań wymierzonych w destabilizację sytuacji na Ukrainie w pierwszej kolejności przypisywano Rosji. Jeden z możliwych scenariuszy polegał na wywołaniu przez nią konfliktu wewnętrznego w państwie w celu secesji ziem południowo-wschodnich, z użyciem nielegalnych for-

macji zbrojnych i terrorystycznych wspieranych między innymi przez organizacje religijne, etniczne i pozarządowe. Ukraina deklarowała pogłębianie współpracy z NATO i Unią Europejską, by przeciwdziałać agresywnej polityce Rosji oraz organizacji religijno-ekstremistycznych.

Aktualność zasygnalizowanych zagrożeń, wraz z ich kwalifikacją, potwierdziła pół roku później Koncepcja rozwoju sektora bezpieczeństwa i obrony Ukrainy. Dokument, przyjęty przez RNBOU 4 marca i podpisany przez prezydenta 14 marca 2016 r., dosłownie przytaczał fragment z Doktryny wojennej mówiący o zagrożeniach z wykorzystaniem czynnika religijnego. Celem zaś Koncepcji było wypracowanie kierunków wzmocnienia ukraińskiego potencjału obronnego, co między innymi miało umożliwić prewencję i eliminację zagrożeń bezpieczeństwa oraz zapewnić odpowiednie reagowanie na sytuacje kryzysowe. Do takich okoliczności został zaliczony konflikt międzynarodowy na pograniczu, w tym zbrojne starcia na granicy będące skutkiem eskalowania różnic etnicznych i religijnych. Z kolei wśród konfliktów zbrojnych o charakterze wewnętrznym znalazły się, podobnie jak w Doktrynie wojennej, próby secesji niektórych terytoriów z udziałem nielegalnych ugrupowań zbrojnych oraz etnicznych i religijnych, a nadto masowe niepokoje powstające na tle religijnym i etnicznym. Co ważne, Koncepcja dostrzegła potrzebę współpracy ze związkami wyznaniowymi w sytuacjach zagrożenia oraz pokoju. W przypadku stanu wojennego takie współdziałanie miała podjąć Gwardia Narodowa. Do końca 2017 r. zaplanowano stworzenie podstaw normatywno-prawnych współpracy organów państwowych, zajmujących się pracą ze składem osobowym sektora bezpieczeństwa i obrony oraz polityką socjalną i humanitarną, ze związkami wyznaniowymi, jak też zapewnienia obrony praw wspomnianych kadr w zakresie wolności sumienia i wyznania (*Концепція розвитку...*, 2016).

Omawiany dokument uwydatniał wiodącą rolę głowy państwa w formowaniu systemu bezpieczeństwa narodowego: „Kierując sferą obrony narodowej i obrony, Prezydent Ukrainy będzie wyznaczał cele strategiczne i podstawowe zadania polityki państwa w zakresie bezpieczeństwa narodowego i obrony, zadania komponentów sektora bezpieczeństwa narodowego i obrony w czasie pokoju, w sytuacjach kryzysowych stanowiących zagrożenie bezpieczeństwa narodowego oraz w stanie wyjątkowym” (*Концепція розвитку...*, 2016). Z tej perspektywy dodatkowym cennym źródłem do

tematu naszych badań będą doroczne orędzia Prezydenta Ukrainy o sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej państwa, wygłaszane w Radzie Najwyższej Ukrainy. Trzeba też podkreślić wagę tej formy komunikacji politycznej, zważając na fakt, że poprzedni prezydent – Wiktor Janukowycz – trzy z czterech orędzi skierował do parlamentarzystów w formie pisemnej. W warunkach rewolucyjnej zmiany rządów i trwającego kryzysu społeczno-politycznego wskazywane przez głowę państwa priorytety i wyzwania strategiczne w zakresie bezpieczeństwa narodowego miały być znakiem zmiany jakościowej ukraińskiej władzy i drogowskazem nowego kierunku rozwoju państwa. Obdarzony kredytem zaufania nowy przywódca ukraiński uświadamiał sobie ciężar obowiązku także z tego powodu, że w sytuacji *de facto* wojny rola głowy państwa wrastała, w tym jako głównodowodzącego Sił Zbrojnych Ukrainy.

Szczegółowe rozwinięcie prezydenckich orędzi stanowią obszerne analizy Narodowego Instytutu Badań Strategicznych przy Prezydencie Ukrainy (NIBS) – państwowego organu doradczego głowy państwa. W myśl Strategii bezpieczeństwa narodowego Ukrainy z 2015 r. NIBS zapewniał ekspercko-badawczą koordynację i kontrolę działalności w zakresie bezpieczeństwa narodowego i obrony Ukrainy. Raporty, opracowane we współpracy z RNBOU i naukowcami, miały stać się punktem wyjścia do szerszej debaty publicznej oraz do podjęcia decyzji strategicznych i uchwalenia ustaw. Ekspertyzy te dostarczają najwięcej detali na temat aktualnych problemów bezpieczeństwa narodowego z uwzględnieniem czynnika religijnego, jak też konkretnych zadań służących ich rozwiązaniu. Lokują tę tematykę w obszarze spraw bezpieczeństwa ludzkiego i polityki kulturalnej Ukrainy. NIBS proponował w 2014 r. wprowadzenie takich zmian i uzupełnień do Strategii bezpieczeństwa narodowego Ukrainy, które uwypukliłyby komponent ludzki w systemie bezpieczeństwa Ukrainy. Eksperci uwrażliwiali na potrzebę zintegrowania ukraińskiej przestrzeni humanitarnej. Brak działań w tym kierunku prowadzi bowiem do aksjologiczno-światopoglądowego rozwarstwienia społeczeństwa ukraińskiego, szerzenia nastrojów separatystycznych, a tym samym zagraża jedności narodu i państwa. Powyższy postulat nie został jednak spełniony w znowelizowanej wersji dokumentu z 2015 r. (Степико, 2014).

W nadzwyczajnym orędziu pt. *O wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji Ukrainy w sferze bezpieczeństwa narodowego*, wygłoszonym rok po wybu-

chu Euromajdanu na pierwszym posiedzeniu nowego parlamentu 27 listopada 2014 r., prezydent Poroszenko stwierdził wprost, że bezpieczeństwo narodowe Ukrainy obejmuje także sferę religijną. Uznał, że choć jej natura wymagała od państwa ostrożnych kroków, to i tu należało kierować się przede wszystkim miłością do ojczyzny (*Позачергове послання...*, 2014). Uwzględnienie aspektu wyznaniowego bezpieczeństwa narodowego uzasadniano m.in. tym, że wiele współczesnych konfliktów, w tym na Ukrainie, w różnym stopniu zawierało element religijny. Włączenie czynnika religijnego w politykę globalną czyniło go poważnym źródłem napięć społecznych (Горбулін, Власюк, 2015, s. 367).

Wśród wyzwań w przestrzeni religijnej, na które zwracał uwagę prezydent Ukrainy oraz eksperci NIBS, na pierwszy plan wysuwają się takie, których celem było ograniczenie rosyjskich wpływów na Ukrainie. W warunkach agresji zewnętrznej za priorytet został uznany wzrost patriotyzmu ukraińskiego poprzez wzmocnienie myślenia ukrajinocentrycznego. Wiązało się to z neutralizacją obecnych w kraju sił antyukraińskich, które dążyły do podważenia fundamentów niepodległości ukraińskiej. Do takich środowisk zaliczano Rosyjską Cerkiew Prawosławną (RCP), obok Komunistycznej Partii Ukrainy, szeregu szowinistycznych organizacji prorosyjskich i antyukraińskiego lobbingu w strukturach władzy i w mediach. Siły te dążyły do realizacji „szeroko zakrojonej operacji specjalnej w zakresie humanitarnym w celu zniszczenia ukraińskiej Ukrainy i likwidacji jej niezależnej państwowości” (Горбулін, Власюк, Литвиненко, 2014, s. 45). Dopatrywano się w tym mocarstwowych zamiarów Federacji Rosyjskiej, realizacja których, poprzez natarcie na polu językowym, kulturalnym, historiograficznym, informacyjno-propagandowym i wyznaniowym, zakładała niszczenie tożsamości ukraińskiej i tworzenie na Ukrainie całkowicie zrusyfikowanej peryferii *rusского mira*. Byłby to sposób na opanowanie Ukrainy w sposób pokojowy, nawet gdyby Rosja zrezygnowała z planów militarnego podboju Ukrainy.

Diagnoza zagrożeń bezpośrednio w sferze wyznaniowej *de facto* koncentrowała się na krytyce Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM). U podstaw krytycznej opinii leżało przeświadczenie o rozdźwięku działalności tej Cerkwi z potrzebą wzmocnienia państwowości ukraińskiej. UCP PM zarzucano, że znaczna część jej księży prezentuje poglądy ukrajinofobiczne i szerzy ideologię *ruskiego miru*. Ne-

gatywnie oceniano oficjalne neutralne stanowisko UCP PM wobec bieżących wydarzeń w kraju, w tym brak zdecydowanego potępienia aneksji Krymu, wojskowej interwencji Federacji Rosyjskiej w Donbasie oraz przejawów separatyzmu. Ostro krytykowano przypadki udzielenia przez niektórych duchownych tego Kościoła pomocy rebeliantom walczącym z armią ukraińską oraz podburzania do obalenia nowych władz w Kijowie, rozpalania wrogości na tle wyznaniowym czy zachęcania Rosji do zajęcia Zakarpacia. Za bardzo niepokojące uznano zjawisko pojawienia się w trakcie konfliktu w Donbasie quasi-cerkiewnych ugrupowań, zbliżonych do środowisk RCP i UCP MP oraz dążących do reintegracji obszaru porażonego pod przewodnictwem Rosji. Jednym z proponowanych rozwiązań mógł być zakaz podobnych organizacji społecznych, które zagrażały suwerenności oraz jedności państwa i narodu ukraińskiego, wzniciając antagonizmy etniczne i religijne. Analitycy NIBS piętnowali narrację RCP o „braterstwie krwi narodu ukraińskiego i rosyjskiego”, wewnętrznym charakterze konfliktu na Ukrainie i odpowiedzialności za niego „kijowskiej junty” (Горбулін, Власюк, Литвиненко, 2014, s. 52). Przekaz ten interpretowali jako chęć RCP usprawiedliwiania zbrojnej agresji Rosji wobec Ukrainy, zdezorientowania opinii światowej poprzez prezentowanie udziału żołnierzy rosyjskich w konflikcie na Ukrainie w charakterze sił pokojowych, a także mitologizowanie historii.

W koncepcji bezpieczeństwa narodowego Ukrainy problem UCP PM łączono nie tylko z antyukraińską działalnością części jej duchownych i wiernych. Wiązał się on także z jej instytucjonalną zależnością od RCP: „Mimo swej głośnej nazwy ta instytucja kościelna jest powiązana z Ukrainą chyba że poprzez swoją lokalizację geograficzną. Według swej orientacji duchowej i sposobu funkcjonowania UCP PM to integralny element Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej” (Горбулін, Власюк, 2015, s. 367). W NIBS byli przekonani, że RCP wykorzystuje UCP PM jako jeden z istotnych kanałów propagandy rosyjskiej na Ukrainie. Kościołowi temu zarzucano, że jego zwierzchnicy nie zauważyli „ataku na historię ukraińską” w przemówieniu prezydenta Władimira Putina do Zgromadzenia Federalnego z 4 grudnia 2015 r., w którym określił zaanektowany Krym duchowym rdzeniem „nacji rosyjskiej i centralizowanego Państwa Rosyjskiego”. Zagrożenie dostrzegano też w tym, że Rosja może rozgrywać „kartę prawosławną” na Ukrainie, prowokując radykalną część społeczeństwa ukraińskiego do

działań przeciwko UCP PM, co mogło być następnie wykorzystane przez propagandę rosyjską. Prognoza ta okazała się trafna.

Niebezpieczeństwo diagnozowano także w innych środowiskach religijnych na Ukrainie, choć w znacznie mniejszej skali. Może zaskakiwać, że zagrożenia wskazywano w środowisku katolickim. Wiązały się one z działalnością tzw. Prawowiernego Kościoła Greckokatolickiego na Ukrainie – małej sekty z ośrodkiem w Podhorcach, kierowanej przez ekskomunikowanego bazylianina Antonina Dohnala, pochodzącego z Czech. Ukraińskie instytucje państwowe odmawiają jej rejestracji ze względów formalnych, uważając jednocześnie jej aktywność za wyraźnie antyukraińską. Pomimo niskiej liczebności wspólnoty, właśnie jej aktywna postawa, budziła zaniepokojenie ekspertów NIBS.

Większych komplikacji po aneksji Krymu spodziewano się w społeczności muzułmanów, która nie była jednorodna pod względem etniczności, kierunków religijnych i więzi z innymi wspólnotami islamskimi na świecie¹. Szczególne obawy budziła sytuacja w Duchowym Zarządzie Muzułmanów Krymu (DZMK) – najbardziej wpływowej organizacji Tatarów krymskich. Stojący na jej czele mufta Krymu oraz podległe mu gminy wyznaniowe były poddane coraz większej presji ze strony administracji rosyjskiej. Ponowna rejestracja ich organizacji religijnych zgodnie z prawem rosyjskim byłaby przejawem uległości wobec okupanta. Z tego względu część Tatarów krymskich, którzy przeprowadzili się do strefy kontynentalnej Ukrainy, mogła zastanawiać się nad założeniem własnej niezależnej struktury. W konsekwencji mógłby zaistnieć konflikt interesów z muftiatem krymskim (Горбулін, Власюк, 2015, s. 369).

Powyższy scenariusz wkrótce potwierdził się. Należy pamiętać, że DZMK ściśle współpracował z Medżlisem Tatarów krymskich, choć, jak zauważa Swietłana Czerwononaja (1998), „wyraźne rozgraniczenie funkcji między Duchowym Zarządem Muzułmanów Krymu a władzą świecką, polityczną (Kurultajem, Medżlisem) jest nienaruszalną zasadą współczesnego krymskotatarskiego ruchu narodowego”. Tymczasem wiosną

---

¹ Wszechukraińska Federacja Organizacji Pozarządowych „Alraid” ciążyła ku islamowi arabskiemu, Duchowy Zarząd Muzułmanów Ukrainy „Umma” z centrum w Kijowie – ku europejskiemu, a Wszechukraiński Duchowy Zarząd Muzułmanów „Jednoczenie” z centrum w Doniecku – ku rosyjskiemu.

2016 r. działalność proukraińsko nastawionego Medżlisu została na Krymie zablokowana po uznaniu go przez tamtejszy rosyjski sąd za organizację ekstremistyczną. Szeregu członkom Medżlisu zakazano wjazdu na półwysep, gdzie już pojawiło się kilka zrzeseń demonstrujących lojalność wobec władz okupacyjnych (Mycaєва, Алиев, 2017, s. 170–171). Wielu liderów Medżlisu konsekwentnie potępiało współpracę z okupantem. W okresie największej polemiki z muftim DZMK Emirali Ablajewem, zwłaszcza jesienią 2015 r. na tle blokady energetycznej Krymu, pojawiły się postulaty utworzenia konkurencyjnej struktury poza Krymem. Ich realizacja wiązała się z szeregiem trudności, gdyż na Ukrainie funkcjonowało już kilka struktur islamskich. Należeli do nich także „nowi” muzułmanie (konwertyci), a DZMK to etniczna struktura Tatarów krymskich. Równocześnie naciski Moskwy, utworzenie jeszcze w 2014 r. konkurencyjnego taurydzkiego muftiatu na bazie nielicznych gmin Duchowego Centrum Muzułmanów Krymu, represje wobec Tatarów krymskich oraz wizyty islamskich liderów z Rosji zmusiły władze DZMK przerejestrować się zgodnie z prawem Federacji Rosyjskiej pod zmienioną nazwą Duchowy Zarząd Muzułmanów Krymu i Sewastopola (DZMKiS). Paradoksalnie struktura ta wzmocniła swoją pozycję na Krymie, ponieważ członkowie wspólnot Hizbut Tahrir (Partia Wyzwolenia, zakazana w Rosji jako ekstremistyczna) oraz salafickich wyjechali z Krymu jeszcze w 2014 r. (Ібпаримов, 2015). Gminy Duchowego Centrum Muzułmanów Krymu zaś przyłączyły się do DZMKiS. Ostatni stawał się scentralizowanym prorosyjskim narzędziem wpływu na Tatarów krymskich (Якубович, 2016, 19 maja). Tym samym, jak konstatuje ukraiński orientalista Mychajło Jakubowycz (2016b), „do «chrześcijańskiego» frontu wojny hybrydowej między Ukrainą i Rosją doszedł jeszcze jeden – «islamski»”.

Liderzy Tatarów krymskich, w tym Refat Czubarow, próbowali porozumieć się z muftim Krymu Ablajewem. Okazał się on jednak, jak stwierdził Mustafa Dżemilew, marionetką w rękach rosyjskich władz okupacyjnych (*Духовне управління...*, 2015). Z tego względu duchowny został wykluczony z Medżlisu. W listopadzie 2016 r. w Kijowie reprezentanci czternastu krymskotatarskich organizacji, Medżlisu i Kurułtaju utworzyli DZMK, wybierając na muftego Ajdera Rustamowa (*У Києві...*, 2018).

Nastroje w środowisku muzułmańskim dodatkowo mogłyby skomplikować rywalizacja różnych ośrodków zrzeszających muzułmanów ukraiń-

skich jako skutek niestabilnej sytuacji w państwie. Prewencja możliwych napięć i niepokojów na tym tle na szczeblu lokalnym wymagała stałego monitorowania sytuacji przez miejscowe władze i służby ochrony porządku (Горбулін, Власюк, 2015, s. 369).

W omawianym typie materiałów może uderzać brak nawiązania do zagrożeń łączących się z ekstremizmem islamskim na terenie Ukrainy. Brak ten można tłumaczyć niską liczebnością muzułmanów w skali ogólnokrajowej oraz pokojowym charakterem miejscowego islamu, w tym Hizbut Tahrir. Według niektórych szacunków Ukrainę zamieszkuje około miliona muzułmanów, z czego połowa to Tatarzy krymscy (*Мусульмани в Україні...*, 2017). Wśród ostatnich zwolenników Hizbut Tahrir mogło być nawet kilka tysięcy. Mimo rosyjskich prześladowań po aneksji Krymu eksperci (Falkowski, Lang, 2015, s. 99–100) nie prognozowali eksplozji dżihadu antyrosyjskiego na półwyspie. Bardziej prawdopodobny wydawał się scenariusz zakładający, że radykalna część tatarskich muzułmanów, głównie salafitów, będzie szukała samorealizacji w szeregach bojowników w Syrii lub armii ukraińskiej w Donbasie.

Równocześnie wielu wyznawców islamu w trakcie wydarzeń 2014 r. otwarcie zademonstrowało proukraińską postawę. Zważając na wspomniane okoliczności, kontrowersje wzbudziły rewizje w kilku ośrodkach muzułmańskich. Dokonała je Służba Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) od lutego 2016 r. pod zarzutem konfiskaty zakazanej literatury propagującej nienawiść i dyskryminację religijną, rasową i etniczną. Po rewizji w Islamskim Centrum Duchowym w Kijowie w marcu 2018 r. swój protest głośno wyrazili m.in. mufti Duchowego Zarządu Muzułmanów Ukrainy „Umma” Said Ismahilow, przewodniczący Medżlisu Refat Czubarow, poseł do Rady Najwyższej Ukrainy Mustafa Najem i religioznawca Igor Kozłowski, który dwa miesiące wcześniej powrócił z niewoli u separatystów w Donbasie. Mufti uznał takie działania organów państwa za systematyczne prześladowania wspólnoty muzułmańskiej. Twierdził że zakazana literatura została podrzuczona przez osoby dokonujące rewizji (Калениченко, 2018). Emocje były tym większe, że tego duchownego uważano za prawdziwego patriotę ukraińskiego, który aktywnie angażował się na rzecz dialogu międzyreligijnego i tolerancji. Powyższą tezę duchownego wielu jednak uważa za przesadną.

W celu skutecznego zapobiegania zagrożeniom bezpieczeństwa narodowego z wykorzystaniem czynnika religijnego, eksperci NIBS postulo-

wali uchwalenie od dawna dyskutowanej Koncepcji stosunków państwo-wyznaniowych, która określiłaby mechanizmy współpracy instytucji państwowych ze związkami wyznaniowymi w życiu społecznym. Kolejnym pilnym zadaniem była nowelizacja ustawy *O wolności sumienia i organizacjach religijnych* w taki sposób, by zawierała konkretne instrumenty prewencji działań związków wyznaniowych lub ich przedstawicieli, wymierzonych w bezpieczeństwo narodowe państwa². W wymiarze praktyki działania w celu wykrycia i eliminacji napięć społecznych zalecano odpowiednim służbom państwowym monitorowanie sytuacji religijnej w kraju. Władze miejscowe miały zintensyfikować dialog i współpracę przy projektach społecznie ważnych tylko z tymi instytucjami religijnymi, które były zdolne do kształtowania u swoich wiernych postaw patriotycznych. Proponowano także zakazać wjazdu na terytorium Ukrainy przedstawicieli zagranicznych związków wyznaniowych, których działalność stwarzała niebezpieczeństwo dla integralności terytorialnej Ukrainy, pogłębiała niezgodę na tle wyznaniowym lub szerzyła w świadomości masowej ideologię szowinistyczno-imperialistyczną (Горбулін, Власюк, 2015, s. 369–370).

Potrzeba harmonizacji relacji na linii społeczeństwo – Kościół oraz stosunków między różnymi wyznaniem była zaliczana do interesów ludzkiego bezpieczeństwa państwa. Realizacja zadania, z jednej strony, wymagała usprawnienia komunikacji między władzami państwowymi i związkami wyznaniowymi, choć w 2015 r. eksperci zanotowali znaczącą aktywizację dialogu między tymi instytucjami. Z drugiej strony, źródłem problemu była fragmentaryczna polityka państwa w sferze wyznaniowej oraz brak całościowej strategii rozwoju stosunków państwo-konfesyjnych i społeczno-religijnych. Szereg nieporozumień wynikało ze sprzeczności występujących w ukraińskiej bazie normatywno-prawnej. Nietypowym dla Ukrainy wydaje się być postulat wprowadzenia systemu konkorda-

---

² Obowiązująca ustawa z 23 kwietnia 1991 r. (art. 15–16) dopuszczała odmowę przez instytucje państwowe rejestracji organizacji religijnej lub zakaz jej dalszego funkcjonowania w przypadku naruszenia prawa krajowego, zakłócenia porządku publicznego, nawoływania do niewykonywania konstytucyjnych obowiązków obywateli Ukrainy, stworzenia zagrożenie zdrowia, życia lub godności ludzkiej. Należy pamiętać, że w myśl ustawy osobowość prawną posiadają tzw. organizacje religijne (parafie, klasztory, diecezje, misje, stowarzyszenia, organizacje), a nie związki wyznaniowe jako całość. Ustawa pozwalała na funkcjonowanie także niezarejestrowanych organizacji religijnych.

tów regulujących relacje między związkami wyznaniowymi i instytucjami państwowymi, co miało prowadzić do rozwoju transparentnego i partnerskiego modelu współpracy państwowo-konfesyjnej. Rozwiązanie to wymagałoby poprawek w ukraińskiej ustawie wyznaniowej (Горбулін, Власюк, Ляшенко, 2016, s. 232–235).

Okazją do przejrzenia się działalności licznych instytucji i organizacji religijnych były zmiany w prawie ukraińskim dotyczącym funkcjonowania organizacji *non-profit*. W lipcu 2016 r. Gabinet Ministrów Ukrainy uchwalił nowe zasady rejestracji instytucji i organizacji pożytku publicznego, które były konsekwencją nowelizacji Kodeksu Podatkowego Ukrainy w 2015 r. Zmiany, odnoszące się do stanu majątkowego związków wyznaniowych, w praktyce oznaczały potrzebę ponownego rejestrowania statutów wszystkich organizacji religijnych. Niedostosowanie się do nowych wymogów skutkowało opodatkowaniem ich dochodów. Jesienią 2016 r. pojawiły się dodatkowe przepisy w tej sprawie, które od strony formalnej komplikowały procedurę. Rozwiązanie to krytykowała m.in. WRKiOR, gdyż nie uwzględniało ono specyfiki organizacji religijnych i tym samym przeczyło ustawie *O wolności sumienia i organizacjach religijnych* z 23 kwietnia 1991 r. WRKiOR żądała całkowitego zniesienia tego wymogu m.in. z uwagi na niebezpieczeństwo korupcji oraz na niski stopień implementacji przepisów. Ponadto było czasochłonne, wiązało się z dodatkowymi formalnościami i opłatami. Ostatecznie, w myśl zmian do Kodeksu Podatkowego, które weszły w życie 1 stycznia 2018 r., wszystkie organizacje religijne zostały automatycznie przeniesione do krajowego rejestru organizacji pożytku publicznego. Rozwiązanie to nie zadowoliło wszystkich. Niektórzy eksperci uważali, że procedura ponownej rejestracji była korzystna, gdyż umożliwiała weryfikację liczby faktycznie istniejących gmin wyznaniowych. Trwa też proces sądowy wytoczony przez metropolię kijowską UCP PM Ministerstwu Kultury Ukrainy, gdyż resort dostrzegł w złożonym do ponownej rejestracji statucie zapisy sprzeczne z aktualnym prawem ukraińskim (Горевой, 2018).

Nie mniej dyskusyjne okazały się inicjatywy ustawodawcze wprowadzające poprawki w ustawie *O wolności sumienia i organizacjach religijnych*. Jeden z projektów nowelizacji (nr 4128) z 23 lutego 2016 r. dotyczył trybu zmiany jurysdykcji kościelnej przez gminy wyznaniowe. Problem pojawił się na szerszą skalę po 2014 r., kiedy liczne parafie UCP PM zaczęły

przechodzić do UCP PK. Sytuacje te prowadziły do konfliktów religijnych, napięć społecznych na szczeblu lokalnym oraz na linii państwo – Kościół. Po serii konsultacji proponowany w projekcie sposób zmiany jurysdykcji przewidywał podjęcie odpowiedniej decyzji przez samych parafian, a nie kierownictwo diecezji czy metropolii. Budził jednak sprzeciw przede wszystkim UCP PM i RCP, popierającej je opozycji parlamentarnej (Bloku Opozycyjnego), ale też zastrzeżenia WRKiOR, luteranów, wyznawców judaizmu i katolików obrządku rzymskiego. W maju 2017 r. odbyły się wielotysięczne demonstracje UCP PM pod gmachem parlamentu w Kijowie. Przedstawiciele UCP PM i patriarcha moskiewski Cyryl niejednokrotnie krytykowali projekt na forum organizacji międzynarodowych – niesłusznie, zdaniem autora projektu Wiktora Jeleńskiego, religioznawcy i posła do Rady Najwyższej (*Православна мобілізація ...*, 2017).

Kolejny projekt zmian w prawie wyznaniowym (nr 4511) z 22 kwietnia 2016 r. zakładał specjalny status konfesji z centrum zlokalizowanym na terenie Federacji Rosyjskiej, którą Ukraina uznała za państwo agresora. Postulował on podpisanie dodatkowych porozumień między państwem a takimi organizacjami religijnymi. Byłyby w nich uzgadniane nazwiska kandydatów na wyższe stanowiska kościelne oraz zapraszanych działaczy religijnych. Ponadto, w razie wykrycia współpracy przedstawicieli takiej wspólnoty z ugrupowaniami terrorystycznymi, państwo mogłoby zawiesić jej działalność. Zwolennicy projektu postrzegają go w kategoriach interesów bezpieczeństwa narodowego Ukrainy. Z kolei krytycy wskazują na nadmierne ingerowanie państwa w życie związków wyznaniowych, dyskryminację właściwie jednego konkretnego Kościoła – UCP PM. Projekt nie zyskał poparcia niektórych instancji Rady Najwyższej: Głównego Zarządu Naukowo-Eksperckiego oraz Rzecznika Praw Człowieka (*Цага...*, 2017). W skuteczność takiego prawa wątpi znana ukraińska dziennikarka Kateryna Szczotkina, specjalizująca się w kwestiach wyznaniowych. Jej zdaniem, ukaranie duchownych kolaborantów lub propagandzistów jest trudne do wyegzekwowania choćby ze względu na specyficzny stosunek społeczeństwa do księży, który stawia ich jakoby ponad prawem. Prezydent Poroszenko zapowiadał, że nie podpisze omawianej nowelizacji (*Горевой*, 2018).

Inny projekt (nr 5309) z 26 października 2016 r., nawiązujący do poprzedniego, proponował zmianę nazw organizacji religijnych stanowią-

cych część struktury, której centrum znajduje się na terenie państwa-agresora. Jeden z postulatów tego projektu dotyczył zakazu duchownym takich wspólnot pełnienia funkcji kapelana w Siłach Zbrojnych Ukrainy i w Gwardii Narodowej (*Komimem...*, 2018). Omawiany pomysł uderzał głównie w UCP PM. Grupa posłów do parlamentu na początku 2018 r. żądała nawet od RNBO, Ministerstwa Kultury i podległego mu Departamentu ds. Religii, aby zmusiły ten Kościół do zmiany nazwy na „Rosyjska Prawosławna Cerkiew na Ukrainie”. Podobne propozycje budzą jednak kontrowersje (Горевой, 2018). Pojawiły się też bardziej radykalne inicjatywy obywatelskie, nawołujące do całkowitego zakazu UPC PM jako instytucji wspierającej ekstremizm.

Intencją zaprezentowanych inicjatyw ustawodawczych była neutralizacja zagrożeń docierających na Ukrainę z Rosji poprzez kanał kościelny. W orędziu o sytuacji Ukrainy z 6 września w 2016 r. prezydent Poroszenko deklarował, że państwo nie zamierza biernie przyglądać się ingerowaniu Rosji w jej sprawy wyznaniowe, w tym próbom wykorzystania uczuć religijnych części ukraińskich prawosławnych. Wypowiedź ta była podyktowana troską o jedność państwa i narodu jako wspólnoty politycznej, która stanowiła największy priorytet dla głowy państwa ukraińskiego. Użyta motywacja była zrozumiała zwłaszcza w kontekście obchodów 25. rocznicy niepodległości Ukrainy.

W Kijowie byli przekonani, że wojskowa i duchowa ekspansja Rosji znacząco wpływała na stan stosunków wyznaniowych i społeczno-religijnych na Ukrainie. Szczególnie niepokoił zatrważająco niski poziom tolerancji religijnej na niekontrolowanych przez rząd ukraiński terenach Krymu i Donbasu. Poza wspólnotami RCP, UCP PM i związanych z nimi formacjami quasi-kościelnymi pozostałe struktury religijne były tu dyskryminowane. Pod względem łamania wolności religijnych międzynarodowi obrońcy praw człowieka i obywatela porównywali ten obszar do Korei Północnej, Syrii czy Sudanu. Pole do nietolerancji religijnej otwierała na przykład procedura obowiązkowego przerejestrowania wszystkich związków wyznaniowych, zarządzona w tzw. Ługańskiej Republice Ludowej (Деркач, 2018). Ze względu na czynnik rosyjski problem urastał do rangi międzynarodowego. Z uwagi na to, w ocenie ekspertów NIBS, nie mógł on być rozwiązany bez udziału organizacji międzynarodowych, takich jak

ONZ, OBWE, Rada Europy i UNESCO (Горбулін, Власюк, Ляшенко, 2016, s. 233–234).

Zagrożenia będące skutkiem rosyjskiej agresji stawiały znów na porządku dziennym projekt ukonstytuowania się Cerkwi ukraińskiej jako Kościoła lokalnego, niezależnego od RCP. Lansował go Petro Poroszenko w orędziach z lat 2016 i 2017. Polityk mocno akcentował, że realizacja tego zadania nie będzie oznaczała powstania Kościoła państwowego, a „każdy Ukrainiec ma i będzie miał prawo wierzyć w Boga na swój sposób i chodzić do swojej świątyni” (*Щорічне Послання...*, 2016). Polityk gorąco wierzył, że ideę ukraińskiej autokefalii uda się zrealizować ze względu na wzrost popularności projektu w społeczeństwie ukraińskim. Elity polityczne również przychyliły ku tej koncepcji. Dowodem na to było przyjęcie 16 czerwca 2016 r. przez Radę Najwyższą Ukrainy apelu do patriarchy ekumenicznego Bartłomieja o udzielenie autokefalii Cerkwi prawosławnej na Ukrainie. Kościół konstantynopolitański był adresatem owej prośby nie tylko ze względu na honorowe przewodnictwo w prawosławiu światowym. Deputowani jednocześnie uznawali go za Kościół macierzysty metropolii kijowskiej, podważając zasadność jej przyłączenia do patriarchy moskiewskiej w 1686 r. W argumentacji podkreślano, że Ukraina spełnia warunki samodzielnego Kościoła lokalnego, a uzyskanie autokefalii może stać się krokiem w kierunku pokonania podziału w Cerkwi prawosławnej na Ukrainie (*Постанова...*, 2016).

Nieprzypadkowo omawiany apel, który prezydent Poroszenko nazwał historycznym, powstał zaledwie trzy dni przed Soborem Wszechprawosławnym. Liczono, że ustalenia soborowe przyspieszą rozstrzygnięcie sprawy. Tak jednak się nie stało, a dodatkową przeszkodą było zbojkotowanie zgromadzenia przez RCP. Same postulaty autokefalii UCP nie były nowością. Dyskusję na ten temat trwały od 1991 r., a w wymiarze praktycznym doprowadziły do powstania niekanonicznej UCP PK, popieranej przez ówczesne elity polityczne Ukrainy z otoczenia prezydenta Leonida Krawczuka. Starania w tym kierunku były podejmowane zarówno w patriarchacie moskiewskim, jak i konstantynopolitańskim. Nieefektywność tych zabiegów wynikała zarówno z dyskusji w Kościele prawosławnym co do trybu uzyskania autokefalii, wewnętrznych podziałów w ukraińskim prawosławiu, jak też braku jednomyślności elit politycznych i społeczeństwa ukraińskiego (Kozyrska, 2014, s. 319–380). Po rewolucji godności więk-

szy nacisk kładziono na łączenie problemu autokefalii z interesami bezpieczeństwa narodowego Ukrainy. W wymiarze wewnętrznym wiązały się one z wzmocnieniem tożsamości ukraińskiej poprzez „wsparcie tysiącletniej narodowej tradycji kulturowo-duchowej Ukrainy” oraz z konsolidacją wspólnoty prawosławnej, by neutralizować konflikty i napięcia. Podziały w prawosławiu bowiem polaryzowały społeczeństwo ukraińskie ze względu na odmienne orientacje: część obywateli była ukierunkowana na patriarchat moskiewski, inna – popierała dialog z patriarchatem ekumenicznym (Горбулін, Власюк, Ляшенко, 2016, s. 234). W wymiarze zewnętrznym natomiast chodziło o uniezależnienie się od Rosji. W argumentacji, z jednej strony, odwoływano się do historycznego doświadczenia innych państw, jak Bułgarii, Grecji, Gruzji, Rumunii, Serbii i Polski. Z drugiej strony, wskazywano na zaistnienie wspomnianych korzystnych okoliczności, w tym czynne zaangażowanie się prezydenta Poroszenki, który odbył szereg rozmów z przywódcami religijnymi na Ukrainie i za granicą. Spotkanie głowy państwa z patriarchą ekumenicznym Bartłojem 10 marca 2016 r. eksperci NIBS odbierali jako znak gotowości duchownego poprzec autokefalię ukraińskiej Cerkwi. Ocena ta nie oddawała jednak realiów, gdyż w trakcie rozmowy ze strony patriarchy nie padły żadne deklaracje w tej sprawie (*Президент...*, 2016). Podobny skutek miała wizyta w Fanarze przewodniczącego Rady Najwyższej Ukrainy Andrija Parubija 19 listopada 2016 r., który zaprosił patriarchę Bartłoję na Ukrainę (*Патріарх...*, 2016).

Prezydent Petro Poroszenko wciąż wierzył, że Ukraina ma prawo do własnego Kościoła lokalnego. Pisał o tym w liście do patriarchy Bartłoję. Był przekonany, że patriarchat ekumeniczny był zainteresowany zagadnieniem (*Послання Президента...*, 2017). Pomimo optymizmu władz ukraińskich fakty wskazywały, że patriarchat konstantynopolitański nadal działał bardzo ostrożnie i unikał działań, które nieuchronnie prowadziłyby do konfrontacji z RCP. Ostania walczy o integralność swego terytorium kanonicznego na obszarze poradzieckim. Zachowanie w swojej strukturze Ukrainy stanowi ważny element w rywalizacji z Konstantynopolem o faktyczną pozycję lidera w świecie prawosławnym (Curanović, 2010, s. 247).

W opinii ekspertów NIBS, to Rosja poprzez UCP PM usiłowała dyskredytować ruch na rzecz ukraińskiej autokefalii. Uznawali czynnik re-

ligijny za jeden z najskuteczniejszych narzędzi rosyjskiej interwencji humanitarnej na Ukrainie. Możliwości RCP porównywali do rosyjskiego potencjału nuklearnego, w nawiązaniu do wypowiedzi Władimira Putina (*Президент Путин...*, 2007). Autorzy analizy odwoływali się także do wypowiedzi Zbigniewa Brzezińskiego o tym, że jeśli dominujący w państwie Kościół w 20% jest kontrolowany przez ośrodek zagraniczny, to nie może być mowy o żadnej suwerenności politycznej. Na Ukrainie połowa jednostek jej prawosławnej struktury terytorialno-administracyjnej jurysdykcyjnie była zależna od patriarchatu moskiewskiego. Instytucjonalizacja własnej narodowej autokefalicznej Cerkwi prawosławnej była zatem jedynym sposobem zmiany sytuacji. Ponadto funkcjonowanie na Ukrainie kilku struktur prawosławnych nie służyło konsolidacji narodu. Istotne jest stwierdzenie, że „kwestia ta wykracza poza ramy kulturowo-historyczne i *stricte* kościelne oraz ma być rozpatrywana przez pryzmat bezpieczeństwa narodowego i wzmocnienia niepodległości Państwa Ukraińskiego” (Горбулін, Власюк, Ляшенко, 2017, s. 310). Uznanie ukraińskiej autokefalii miało służyć kilku ważnym celom polityki wewnętrznej i zagranicznej Ukrainy. Zaliczano do nich mobilizację społeczną, zwłaszcza w obliczu licznych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych, korzystny wpływ na wzmocnienie podmiotowości Ukrainy na arenie międzynarodowej, osłabienie negatywnego wpływu UCP MP na społeczeństwo ukraińskie.

Wyzwaniem pozostawał wybór modelu starań o autokefalię ze względu na podziały w ukraińskim prawosławiu. Mająca w swej nazwie „autokefalię” UACP nie mogła stanowić jądra projektu, z uwagi na bardzo niską liczebność w skali ogólnokrajowej. Kompromitująca postawa UCP MP w czasie kryzysu ukraińsko-rosyjskiego wykluczała możliwość oparcia procesu na tym Kościele. Konsekwencją jej antyukraińskiej postawy był spadek zaufania społecznego (*Церква...*, 2017, s. 33–34)³, przechodzenie

---

³ Sondáže potwierdzają tendencję, szczególnie na wschodzie i południu kraju. Wśród wyznawców prawosławia w latach 2010–2017 liczba zwolenników UCP PM spadła z 35 do 17%, zaś liczba zwolenników UCP PK wzrosła z 22 do 39%. Na wysokim poziomie utrzymuje się nadal kategoria „po prostu prawosławny” (odpowiednio 38 i 36%). Są to osoby, które utożsamiają się z tradycją prawosławną, jednak przynależność instytucjonalna do konkretnej wspólnoty kościelnej nie jest dla nich istotna. Sondáže od 2014 r. nie uwzględniają opinii mieszkańców Krymu, a od 2016 r. – także terenów kontrolowanych przez separatystów.

szeregu parafii do UCP PK, w tym na południu i wschodzie kraju, a także wewnętrzna krytyka pod adresem cerkiewnych zwierzchników. Drugi wariant zakładał pokonanie rozłamu, a dopiero potem ubieganie się o autokefalię. Czynione od wielu lat próby zjednoczeniowe trzech największych struktur prawosławnych (UCP MP, UCP KP, UACP) czy też tylko dwóch (UCP KP, UACP) nie zakończyły się jednak sukcesem. Z tego względu eksperci i politycy stawiali na model tworzenia Kościoła lokalnego w oparciu o UCP KP. Za tym scenariuszem przemawiał kijowocentryzm tego Kościoła, jego patriotyczna postawa oraz wysoki autorytet zwierzchnika UCP PK patriarchy Filareta (Denysenko) w społeczeństwie ukraińskim, który niemal dwukrotnie przewyższał zaufanie do metropolity kijowskiego Onufrego z UCP PM (39% a 21%). Ponadto UCP PK uznaje Rosję za państwo agresora i czyni wiele starań na arenie międzynarodowej, by dementować jej kłamstwa na temat sytuacji na Ukrainie. Prowadzi też misję dyplomatyczną: „nawiązuje współpracę z europejskimi strukturami przedstawicielskimi, kontaktuje się z ambasadami państw obcych, rozwija dialog z patriarchatem ekumenicznym, komunikuje się z reprezentantami Lokalnych Kościołów prawosławnych na całym świecie” (Горбулін, Власюк, Ляшенко, 2017, s. 313).

Rosnąca przewaga trzeciej z wymienionych opcji widoczna była w wynikach badań socjologicznych. Jeszcze w 2016 r. podobny odsetek respondentów (po 24%) opowiadał się za tym oraz za drugim – zjednoczeniowym – modelem. W 2017 r. projekt oparty na UCP PK zyskał na popularności (29%), w tym nawet w środowisku UPC PM (14%), natomiast wariant zjednoczeniowy – stracił (21%). Dodatkowym argumentem jest to, że w okresie 2010–2017 prawie trzykrotnie (z 22 do 8%) spadł wskaźnik osób, które opowiadały się za pozostaniem UCP PM w strukturze patriarchatu moskiewskiego. Podobny spadek popularności nastąpił w odniesieniu do zwierzchnika RCP patriarchy Cyryla (z 44% do 15%). Jest to obecnie jedyny przywódca religijny, któremu więcej osób na Ukrainie nie ufa, niż ufa. Mimo takich statystyk należy brać pod uwagę też fakt, że dla znacznej części społeczeństwa (41%) problem przyszłości ukraińskiego prawosławia nie jest istotny lub respondenci nie mają na ten temat zdania (Церква..., 2017 s. 24–27, 34).

W celu wykorzystania sprzyjających okoliczności do ukonstytuowania się Cerkwi kijowskiej jako patriarchatu eksperci NIBS rekomendowa-

li organom państwowym podjęcie szeregu działań. Proponowali utworzenie w Ministerstwie Kultury platformy umożliwiającej komunikację na temat poszukiwań sposobów utworzenia Kościoła autokefalicznego na Ukrainie. Ukraińskie misje dyplomatyczne w organizacjach międzynarodowych (ONZ, OBWE, Rada Europy) miały prowadzić kampanię informacyjną na temat rzeczywistej sytuacji religijnej na Ukrainie oraz prostować nieprawdziwe informacje Federacji Rosyjskiej. Ponadto postulowali powołanie przez MSZ Ukrainy specjalnego ambasadora, który realizowałby podobną misję wyjaśniającą, szczególnie w krajach z przewagą prawosławia. Zalecali, by Rada ds. Jedności Narodowej przy Prezydencie, powołana ukazem głowy państwa 11 grudnia 2015 r. jako organ doradczo-konsultacyjny, prowadziła stały monitoring stosunków wewnątrzprawosławnych na Ukrainie. Ministerstwo Kultury przy współudziale ukraińskich naukowców miało natomiast opracować cykl programów edukacyjnych na temat zjawiska autokefalicznego Kościoła lokalnego, przeznaczonych dla masowego odbiorcy, oraz zadbać o ich upowszechnienie w mediach (Горбулін, Власюк, Ляшенко, 2017, s. 314).

Ukraińskie Kościoły rozumieją skalę wyzwania, zwłaszcza skutki podziału prawosławia w obecnej sytuacji geopolitycznej Ukrainy. Wznowienie dyskusji na temat dialogu międzykościelnego miało miejsce jeszcze w trakcie rewolucji godności (*Майдан і Церква...*, s. 602–616). Trwa on nadal, popiera go UACP i nawet część UPC PM. W największym stopniu jest nim zainteresowany patriarcha kijowski Filaret, który gorąco popiera scenariusz kanonicznego uznania autokefalii UCP PK. Realizacja tego scenariusza byłaby spełnieniem marzeń tej części mieszkańców Ukrainy, którzy pragnęli mieć własny Kościół jako atrybut niepodległego państwa. Znajduje ono akceptację także diaspory ukraińskiej. Rozwój wydarzeń w 2018 r. wskazuje, że realizacja priorytetowego zadania zdobycia autokefalii wreszcie ma szanse na powodzenie. Patriarchat konstantynopolitański wyraził gotowość wydania tomosu o autokefalii ukraińskiej Cerkwi. Jest to odpowiedź na wspólny wniosek UCP PK, UACP i części hierarchów UCP PM z kwietnia tegoż roku, wysiłki ukraińskich polityków i wolę dużej części mieszkańców Ukrainy.

Zaprezentowane wyzwania zostały wskazane m.in. dzięki współpracy instytucji państwowych ze środowiskiem naukowym Ukrainy. Mimo to pojawiły się sygnały, że niektóre służby państwowe nie chcą korzystać

z teorii wypracowanej przez naukowców i ekspertów. Przykładowo Służba Bezpieczeństwa Ukrainy ignorowała spotkania naukowe w Instytucie Filozofii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, które skupiały się na kwestiach zagrożeń bezpieczeństwa w sferze wyznaniowej (*B CBY...*, 2018).

W podsumowaniu należy podkreślić, że zmiana sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie po rewolucji godności oraz hybrydowy charakter agresji Federacji Rosyjskiej odstąpiły szereg poważnych problemów i wyzwań bezpieczeństwa, w tym w sferze wyznaniowej. Znalazły one odbicie w koncepcji bezpieczeństwa narodowego Ukrainy w ramach zapewnienia szeroko pojętego bezpieczeństwa ludzkiego i bezpieczeństwa kulturalnego. Zagrożenia w sferze wyznaniowej są najczęściej postrzegane w kategoriach efektu „miękkich” instrumentów wpływu Rosji na społeczeństwo ukraińskie, zwłaszcza na terenach niekontrolowanych przez rząd ukraiński. Cel tych działań to podsycanie antagonizmów na tle etniczno-religijnym, prowokowanie konfliktów wyznaniowych i społecznych, a w konsekwencji – wzmocnienie separatyzmu, destabilizacja sytuacji wewnętrznej, dewaluacja wizerunku międzynarodowego Ukrainy. Do najważniejszych zadań zaliczono: neutralizację w kraju i za granicą propagandy rosyjskiej poprzez kanał UCP MP i RCP, przeciwdziałanie antyukraińskiej działalności organizacji quasi-kościelnych, usprawnienie komunikacji na linii związku wyznaniowe – państwo/społeczeństwo, dostosowanie ustawodawstwa wyznaniowego do obecnych realiów, harmonizację relacji międzywyznaniowych i podniesienie poziomu tolerancji religijnej w społeczeństwie, ograniczenie rosyjskiej obecności w sferze religijnej poprzez uzyskanie autokefalii dla zjednoczonej Cerkwi na Ukrainie.

Sposób formułowania owych wyzwań, szczególnie w przemówieniach Prezydenta Ukrainy i eksperckich komentarzach NIBS, jest często nacechowany emocjonalnie i ideologicznie. Retoryka ta jednak jest dostosowana do warunków wojny i służy bieżącym celom polityki ukraińskiej, takim jak: odbudowa jedności wspólnoty narodowej i integralności terytorialnej, wzmocnienie tożsamości ukraińskiej, redukcja zależności zewnętrznych z państwem agresorem. Można jednak odnieść wrażenie, że zabieg „demonizacji wroga” spycha na dalszy plan wieloletnie zaniedbania w polityce wyznaniowej poprzednich rządów ukraińskich oraz kwestię skuteczności działań obecnych władz. Realizacja zdiagnozowanych wyzwań może okazać się czasochłonna i niełatwa. Zakłada bowiem zmianę sposobu my-

ślenia o więzi z Rosją, o wspólnocie kulturowo-religijno-etnicznej. Z kolei walka rządzących polityków o autokefalię może zakończyć się sukcesem, choć wywoła szereg komplikacji w świecie prawosławnym. Należy jednak pamiętać, że próba uczynienia z autokefalii kościelnej jednego z atrybutów niepodległego państwa niesie ze sobą ryzyko upolitycznienia i spolaryzowania środowisk prawosławnych, co w najnowszej historii Ukrainy już miało miejsce.

DR HAB. ANTONINA KOZYRSKA, PROF. UMK

Katedra Europy Wschodniej
Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Batorego 39 L, 87–100 Toruń
kozyrska@umk.pl

Bibliografia

- Chodak, P. (red.). (2015). *Leksykon – Bezpieczeństwo: wybrane pojęcia*. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej.
- Curanović, A. (2010). *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Czaja, J. (2013). *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa: aspekty teoretyczne i praktyczne*. Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.
- Falkowski, M., Lang, J. (2015, wrzesień). *Homo džihadicus. Islam na obszarze byłego ZSRR a fenomen postsowieckich bojowników w Syrii i Iraku*. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia.
- Harbatski, A. (2015). Tożsamość religijna a bezpieczeństwo konfesyjne: współczesne wyzwania (na przykładzie republiki Białoruś). *Pogranicze. Studia Społeczne*, XXV, 135–150.
- Kozyrska, A. (2014). *Pluralizm wyznaniowy a integracja narodu ukraińskiego po 1991 roku*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne.
- Marczewska-Rytko, M. (2010). *Religia i polityka w globalizującym się świecie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- McGuire, M. (2012). *Religia w kontekście społecznym*. Przeł. S. Burdziej. Kraków: Nomos.
- Palczyński, T. (2007). *Interpersonalne stosunki międzykulturowe*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Zenderowski, R. (2011). *Religia a tożsamość narodowa. Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicyzacją religii a sakralizacją etnosu (narodu)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- В СБУ наразі побачили фактори релігійної загрози національній безпеці України, – Олександр Саган (2018, 4 marca). Pobrane z: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/70306.
- Филипович Л., Горкуша О. (red.), (2014), *Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка*, Київ, s. 602–616.
- Горбулін, В., Власюк, О. (red.). (2015). *Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. Pobrane z: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/ROSLANNYA-2015_giper_new.pdf.
- Горбулін, В., Власюк, О., Литвиненко, О. (red.). (2014). *Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки»*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. Pobrane z: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Dopovid_Prezidentps-0ab72.pdf.
- Горбулін, В., Власюк, О., Ляшенко, О. (red.). (2016). *Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році»*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. Pobrane z: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/poslanya_new-cc2e3.pdf.
- Горбулін, В., Власюк, О., Ляшенко, О. (red.). (2017). *Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році»*. Pobrane z: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf
- Горевой, Д. (2018, 22 stycznia). *2017-й – рік «церковних» законопроектів*. Pobrane z: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/69800>.
- Деркач, Т. (2018, 27 lutego). *Перереєстрація релігійних організацій в «ЛНР»: знуцання над свободою совісті*. Pobrane z: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/70246.
- Духовне управління мусульман Криму не може вільно відображати точку зору мусульман* (2015, 7 października). Pobrane z: <http://islam.in.ua/ua/novini-ukrayini/duhovne-upravlinnya-musulman-krimu-ne-mozhe-vilno-vidobrazhati-tochku-zoru-musulman>.
- Ібрагімов, Т. (2015, 23 czerwca). *Іслам в окупації: як змінилось релігійне життя кримських татар після анексії*. Pobrane z: <http://krymsos.com/news/55b4e03d5dc67>.
- Калениченко, Т. (2018, 7 marca). *Муфтії Саїд Ісмаїлов: Маю підстави вважати обшуки в мечетях систематичними*. Pobrane z: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/70354>.

- Комітет Верховної Ради підтримав ще два церковних законопроекти (2018, 13 lipca). Pobrane z: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/67557.
- Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України. Затверджено Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016. Pobrane z: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>.
- Литвиненко О. (red.). (2011). *Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації. Матеріали „круглого столу”*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. Pobrane z http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Nac_Bezpeka-70680.pdf.
- Мусаєва, С., Алієв, А. (2017). *Мустафа Джемілев. Незламний*. Харків: Видавництво «Віват».
- Патріарх Варфоломій сподівається невдовзі відвідати Україну (2016, 19 listopada). Pobrane z: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/65178.
- Позачергове послання президента до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» (2014, 27 listopada). Pobrane z: <http://www.president.gov.ua/news/pozachergove-poslannya-prezidenta-ukrayini-doverhovnoyi-rad-34118>.
- Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» (2017, 7 września). Pobrane z: <http://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-43086>.
- Постанова Верховної Ради України „Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні” (2016, 16 czerwca). Pobrane z: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1422-19>.
- Православна мобілізація: віряни УПЦ (МП) захотіли зустрітися з авторами релігійних законопроектів (2017, 8 grudnia). Pobrane z: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/69307>.
- Президент Путин полагает, что российскую безопасность укрепляют ядерное оружие и православие (2007, 1 lutego). Pobrane z: <http://www.pravoslavie.ru/news/20667.htm>.
- Президент: Ми вдячні Вселенському Патріарху за постійну підтримку України (2016, 10 marca). Pobrane z: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-mi-vdyachni-vselenskomu-patriarhu-za-postijnu-pid-36837>.
- Сага про «церковні законопроекти»: як це було (2017, 23 maja). Pobrane z: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/67079>.
- Стемпневски, Т. (2014). *Политика безопасности Украины после 2010 года*. W: З. Станкевич, Т. Стемпневски, А. Шабацюк (red.). *Безопасность постсоветского пространства: Новые вызовы и угрозы – Security of the Post-Soviet region: new challenges and threats*. (281–294). Люблин–Москва: Wydawnictwo KUL, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.

- Степико, М. (2014). *Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави. Аналітична записка*. Pobrane z: <http://www.niss.gov.ua/articles/1871>.
- Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015*. Pobrane z: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
- У Києві створили Духовне управління мусульман Криму* (2018, 19 listopada). Pobrane z: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/11/19/7127354>.
- Указ Президента України №555/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Военної доктрини України"*. Pobrane z <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.
- Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (інформаційні матеріали). Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу "Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин" 24 травня 2017р., організованого Центром Разумкова за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні і підтримки ВРЦіРО* (2017), Київ: Центр Разумкова. Pobrane z: https://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_67098_2017_Religiya.pdf.
- Червонна, С. (1998). Іслам у Криму: історія і сучасність. *Людина і Світ*, 3, 2–9. Pobrane z: https://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_1998/lis_98_3/37316.
- Чупрій, Л. (2013). Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. *Політичний Менеджмент*, 1–2, 35–41.
- Шаправський, С. (2010). Проблеми забезпечення релігійної безпеки України та шляхи їх вирішення / С. А. Шаправський. *Наукові записки [Національного університету „Острозька академія”]*, 2, 167–175.
- Щорічне Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році»* (2016, 6 września). Pobrane z: <http://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-do-verhovnoyi-radi-pro-vnutri-38077>.
- Якубович, М. (2016а, 19 маја). *Кримський іслам на роздоріжжі*. Pobrane z: <http://tyzhden.ua/Society/165391>.
- Якубович, М. (2016б, 18 stycznia). *Кримські мусульмани в російській політиці: нові вектори*. Pobraner z: <http://islam.in.ua/ua/tochka-zoru/krymski-musulmany-v-rosiyskiy-polityci-novi-vektory>.